

Faust Vrančić i aristotelizam u logici

Kovač, Srećko

Source / Izvornik: **Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine, 1988, 14, 17 - 33**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:261:538589>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-12**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Institute of Philosophy](#)

FAUST VRANČIĆ I ARISTOTELIZAM U LOGICI

SREČKO KOVAČ

(Zagreb)

UDK 16(091)

Izvorni znanstveni članak
primljen: 2.9.1988.

Sam Vrančić u svojoj »Logici« posebno ističe i u prvi plan stavlja svoje odstupanje od uobičajene aristotelovske logike. Tako odmah u predgovoru prvom izdanju kaže: »vidim čitave škole peripatetičara kako ustaju protiv mene, brinu, srde se što ostavivši donekle onaj utrti put, naprežući se prema kuli znanosti, nastojimo odvesti nekom drugom stazom, kako se meni čini, ravnijom, svjetlijom i sažetijom« (*Logica: suis ipsius instrumentis formata*. Venetiis, apud I. de Albertis, 1608. Str. 3). Isto tako u svojevrsnom dodatku drugom izdanju (*Contra logicam...*, u: *Logica nova: suis ipsius instrumentis formata et recognita*. Venetiis, apud A. et B. Dei, 1616. Str. 47-59)¹ Vrančić se direktno suprotstavlja primjedbama koje su stavljene na prvo izdanje s jedne aristotelovske pozicije. Zatim npr. u poglavlju *I. De definitionibus* revidira Aristotelovo i aristotelovsko shvaćanje definicije, koju proširuje s dva, odnosno četiri, na deset pitanja ili mjesta (*quaestiones, loca*), te s time u vezi kritizira i revidira aristotelovsko shvaćanje kategorija (*predikamentata*). U odlomku *De metaphysica*, dodanom u 2. izd., čak posve odbacuje metafiziku kao znanost, odbacujući sva njena određenja koja bi, po njegovu mišljenju, bila moguća na temelju Aristotelova teksta »Metafizike«. Na slične primjedbe i kritike nailazimo također i na drugim mjestima u Vrančićevu tekstu.²

Tome nasuprot, svojim stavovima u prilog, Vrančić se najčešće poziva na Platona (»Sofist«, »Kratil«), na Cicerona, no isto tako na F. Suáreza i na samog Aristotela. Na značajnom mjestu (LN 37) za potvrdu svojeg mišljenja kao autoritete citira Pica i de Sota. Sebi suvremene aristotelovce u Italiji, s kojima se direktno konfrontira, nigdje izričito ne spominje. Samo je u funkciji izvora za povijest filozofije jednom naveden Paulus Venetus (LN 21), koji međutim pripada petnaestom stoljeću.³

¹U daljnjem tekstu: *Logica* = L; *Logica nova* = LN.

²U radu »Logika Fausta Vrančića« (Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine, 19-20, 1984, str. 39-48) izložio sam osnovne stavove Vrančićeve logike.

³Što se tiče Vrančićeve povezanosti s Italijom, za historijsku se orijentaciju iz njegove biografije, na osnovi ponekad proturječnih podataka, s vjerojatnošću može navesti: u Italiji (Padova, Venecija) Vrančić studira pravo (a sluša i neke druge kolegije) od 1569. do 1571. god. Ponovo je u Italiji (Venecija) od 1594. do 1598. (od napuštanja službe na dvoru Rudolfa II u Pragu do stjecanja titule čanadskog biskupa) i opet od 1604. (nakon što je, kako se čini, svojim postupcima počeo remetiti odnose između Ugarske i Rima) sve do smrti u Veneciji 1617, na povratku u Dalmaciju.

1. Vrančić i Dominis

Iz predgovora drugom izdanju vidimo da je Vrančić više logičara i metafizičara bezuspješno molio da daju svoju ocjenu (censura) njegove logike (LN 4). Odazvao mu se ipak jedan anonimni »prijatelj« (r.d. archiepiscopus)⁴, čije su već spomenute kritičke primjedbe (articuli 1-26) te Vrančićevi odgovori na njih izneseni na trinaeste posljednjih stranica (»Nove logike«, pod naslovom *Contra logicam r. d. episcopi canadiensis, ab amico amice observata* (na pojedinim stranicama kratko označeno sa *Censura logicae*).

U biobibliografskim prikazima i bilješkama o F. Vrančiću u pravilu se spominju njegove polemike s T. Campanellom i M. A. de Dominisom (Fortis, Ljubić, Pavić itd.), o čemu precizniju bilješku nalazimo kod Fortisa: »pubblicò in Venezia... una brevissima logichetta, in 24, sotto il nome di Giusto Verace. Per quest' ultimo opusculo entrò in relazione con due celeberrimi uomini, vale a dire con F. Tommaso Campanella, e coll' arcivescovo de Dominis. Del primo conservasi fra le carte veranziane una censura autografa della logichetta medesima; ed una pur ne rimane del de Dominis«⁵. Indikativno je da Fortis ne spominje drugo izdanje »Logike«, koje kao podatak o autorstvu ne navodi više: a Yusto Verace Siceno, kao 1. izd., nego: a Fausto Verancio, i sadrži, kako se čini, upravo jednu od tih cenzura. A ako cenzuru tiskanu u 2. izdanju treba pripisati Campanelli ili Dominisu, onda je u svakom slučaju, sudeći već prema tituli, ali i prema sadržaju (koji ćemo još izložiti), riječ o od Vrančića devet godina mlađem Marku Antunu de Dominisu (1560-1624), koji je od 1602. godine splitski nadbiskup (primas Dalmacije i Hrvatske).⁶

U vezi s odnosom između Vrančića i Dominisa zanimljiv je podatak koji nalazimo u biografskom materijalu o Dominisu što ga je prikupio Š. Ljubić. Tu iz jednog navedenog pisma saznajemo da je Dominis 1602. godine upravo Vrančića pre-

Za Vrančićevu biografiju usp. D. Farlatus: *Illyrici sacri t. quartus, Venetiis 1769, str. 484 b*; A. Fortis: *Viaggio in Dalmazia I-II, Venezia 1774, sv. 1 str. 145-146* (reprint: München – Sarajevo 1974); M. G. Kovachich (ed.): *Scriptores rerum Hungaricarum minores, t. II, Budae 1798*; G. Gyurikovits: *Biographia Fausti Verantii, u: F. Ver. Dictionarium pentaglottum, recundi curavit J. Thewrewk, Posonii 1834, str. IX-XX*; S. Gliubich: *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia, Vienna 1856, str. 308-309*; Š. Ljubić: *Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske, Rieka 1864-69, knj. 2 str. 442-443*; A. Pavić: *Ivan Tomko Mrnavić, u: Rad JAZU, knj. 33, Zagreb 1875, str. 72-75*; S. Ferrari-Cupilli (compil. da): *Cenni biografici di alcuni uomini illustri della Dalmazia, Zara 1887, str. 181-184*; K. Stošić: *Galerija uglednih Šibenčana, Šibenik 1936, str. 96*; V. Muljević: *Faust Vrančić, Zagreb 1973. (p. o. iz: Elektrotehnika, 1973, 1-2; bez pag.)*.

⁴ Usp. Š. Jurić: *Nepoznata izdanja »Logike i etike« Fausta Vrančića, u: Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine, 7-8, 1978, str. 291-292.*

⁵ A. Fortis: op. cit., str. 145-146.

⁶ Za biografske podatke o M. A. Dominisu usp. M. A. de Dominis: *Obrazlaže odluku o svojem putovanju* (prev. V. Gortan), u: *Encyclopaedia moderna, 5-6, 1967, str. 89-92*; V. Gortan: *Biografski podaci o Marku Antoniju de Dominisu, 1.c., str. 86*; I. Supek: *Marcus Antonius de Dominis, u: Encyclopaedia moderna, 28-29, 1974, str. 68-78. Usp. također Š. Ljubić: Prilozi za životopis Markantuna de Dominisa Rabljanina, u: Starine JAZU, knj. II, 1870, str. 1-260.*

⁷ Š. Ljubić: Prilozi..., str. 70.

⁸ God. 1596. Dominis naime nakon 12 godina istupa iz isusovačkog reda i postaje administrator senjske biskupije; god. 1600. u Padovi je promoviran u doktora teologije.

⁹ Između 1608. i 1616. (2. izd. »Logike«) Vrančić boravi u Italiji (Rim), a Dominis u Splitu do 1615, kada odlazi u Veneciju, i 1616. u London.

poručio za svoga nasljednika u Senju, gdje je Dominis od 1600. godine bio biskup.⁷ Napokon, sasvim je moguće da su Vrančić i Dominis kontaktirali još za vrijeme Vrančićeva drugog boravka u Italiji, i to negdje u razdoblju od 1594. do 1596. god., do kada Dominis predaje u Padovi (matematiku) i Bresciji (retoriku, logiku i filozofiju), a još za novicijata u Veroni (humanističke nauke)⁸. Ne bi u tom slučaju bilo neobično ako je Vrančić, nakon što je prvi put izašla njegova logika (1608.), zatražio od Dominisa, bilo pismenim bilo usmenim putem, njegovo mišljenje o tom djelu, a Dominis se na to prijateljski (amicie) odazvao.⁹

Aristotelovsko stajalište u logici koje se zastupa u cenzuri objavljenoj u 2. izd. sasvim se dobro uklapa u ono što o Dominisu danas znamo. Ne doktrinarni ili filološki interes za Aristotelovu logiku, nego aristotelovska logika (posredovana talijanskim aristotelizmom »padovanske škole« kasnog 16. st.) uzeta kao organon znanstvenog istraživanja, spoznaje istine – to je sasvim u skladu s Dominisovom prirodnom filozofijom (fizikom),¹⁰ koja nije više tumačenje Aristotelove »Fizike« ili neka izradba aristotelovske prirodne filozofije, nego samostalno fizikalno istraživanje uz primjenu aristotelovske metode¹¹ – jedan posredni moment konstitutivan za nastanak moderne znanosti (datiramo li je od Galileia nadalje), što još nedostaje kod J. Zabarelle (1533-1589), kod kojeg po mišljenju istraživača renesansne filozofije (posebno Cassirera, Randalla, Edwardsa) talijanski aristotelizam dostiže svoj vrhunac. Na osnovi navedenog s velikom dozom sigurnosti možemo (dok se ne dokaže suprotno) prihvatiti da *Censura* iz 2. izd. Vrančićeve »Logike« potječe od Dominisa.

2. Dominisova kritika

Vrančićevu shvaćanju logike po kojem ona samo pokazuje način na koji se izlaže, predaje ono što je već poznato, a ne način kako možemo istražiti ono što je nepoznato,¹² da samo uči učiti (docet docere, art. 18), pa je dakle samo neka ars docendi scientias (definicija prema L 7), Dominis suprotstavlja (ako mu već smijemo pripisati cenzuru) određenje logike prema kojem ona daje upravo one instrumente »kojima smo vođeni u spoznaju nepoznate stvari«.¹³ Filozofiji su naime potrebni instrumenti istraživanja (indago) i određenje tečaja, diskursa (discursus, rastijek), putem kojih se može ono što je nepoznato spoznati i ta spoznaja dokazati.¹⁴

¹⁰Tiskane su dvije Dominisove rasprave iz prirodne filozofije: *De radiis visus et lucis in vitris perspectivis et iride*, Venetiis 1611, i *Euripus seu de fluxu et refluxu maris*, Romae 1624.

¹¹Usp. S. Hondl: *Marko Antonij de Dominis kao fizičar*, u: Vienac, 1944, 2, str. 36-48; Ž. Dadić: *Rad Markantuna Dominisa na problemima fizike*, u: *Encyclopaedia moderna*, 5-6, 1967, str. 124-127; F. Zenko: *Aristotelizam od Petrića do Boškovića*, Zagreb 1983, str. 79-96 (kao poseban rad prvi put obj. 1976).

¹²Ego hoc loco non disputo, qua ratione philosophus, naturam rerum sibi ignotarum, indagare debeat. Sed ostendō modum, quo sibi iam cognita, aliis qui de ea non cognoscunt, commode nota facere possit (art. XVI. episcopus). Instrumenti koje pruža logika oni su quibus philosophus earum rerum, quae sibi bene sunt cognitae, notitiam tradat (art. IX. ep.).

¹³Logica vere debet subministrare instrumenta, quibus ducamur in cognitionem rei ignotae (art. IX. archiepiscopus).

¹⁴Danda ergo sunt instrumenta, quibus haec (sc. rei definitio, partes, species, proprietates) ignota possit cognoscere, et inde probare (art. IX. arch.). Philosophus ex proprietatibus colligit, per discursum naturam rei; ea enim per se est ignota, neque innotescit initio, nisi post indagines mediante discursu (art. XVI. arch.).

Da bi se nešto nepoznato spoznalo, razum (*intellectus*) mora poći od nečeg poznatog koje unosi (*infert*) u drugo poznato (koje je do tada bilo nepoznato), tj. od neke spoznaje koja, ako se ide dobrim pravcem, ispravnim smjerom (*directio*), uzrokuje drugu spoznaju. Taj pravac, smjer istraživanja, odnosno diskursa, koji »upravlja« i ljudskom razumu daje sigurnost, po Dominisu nije ništa drugo nego silogizam, pa je stoga upravo silogizam ono čime se logika bavi, »pravi i cijeli predmet logike«. ¹⁵ Logika dakle ne uči učiti ono što već znamo, nego zaključivati (*ratiocinari*) od poznatog na nepoznato (koje time postaje poznato). ¹⁶ Termini i iskazi, definicija i divizija nemaju u logici samostalno značenje, nego uvijek stoje u funkciji silogizma. ¹⁷ A za ono što ne spoznajemo putem istraživačkog diskursa nego »jednostavnim shvaćanjem« (*apprehensio simplex*), odnosno u samom tom jednostavnom shvaćanju« po sebi, razum ne treba nikakvo upravljanje, usmjeravanje, dakle nikakvu logiku, kao niti, po Dominisu, u kompoziciji i diviziji, ukoliko nisu uključene u diskurs, odnosno, ukoliko se putem njih ne formira silogizam. ¹⁸ Stoga definicija i divizija, prema Dominisu, ne mogu, kao kod Vrančića, biti uz argumentaciju (obuhvaća silogizam, entimem, indukciju i primjer) samostalni logički instrumenti. Po Vrančiću su međutim definicija, divizija i argumentacija tri zasebna instrumenta, kojima se bave tri zasebna dijela logike (LN 5, L 8).

Budući da je za Dominisa logika u prvom redu instrument istraživačkog diskursa, ona je u funkciji pronalaženja istine, odnosno neistine – logičar se upravo bavi načinima otkrivanja istine i neistine ¹⁹. Za razliku od Vrančića, koji logiku razumije kao formalnu disciplinu što, iako joj je smisao primjena u znanostima i govoru (*oratio*), fungira kao samostalna, nezavisna i u sebi zatvorena, i to na taj način što su sredstva, instrumenti putem kojih se ona kao disciplina formira upravo oni instrumenti kojima se sama tematski bavi – njena je forma ujedno i njen sadržaj (kako to vidimo već iz navedenih podnaslova prvog i drugog izdanja Vrančićeve Logike). Stoga se po Vrančiću logika ne bavi istinom i neistinom, nego time koji je ispravan, a koji neispravan (koji dobar, a koji loš) način upotrebe logičkih instrumenata kojima tek dolazimo do istine. ²⁰

3. Razlika između Dominisove i Vrančićeve koncepcije logike

Time smo došli do središnje razlike između Dominisove i Vrančićeve koncepcije logike. Za Dominisa, naime, instrumenti kojima se logika bavi i koji se upotreb-

¹⁵ *Syllogismus solus est verum et totum subiectum logicae, quia logica debet regere, et securum reddere intellectum humanum, ne erret in indagine, dum ex cognitis infert in cognitum* (art. XV. arch.).

¹⁶ *Logica non docet docere, sed docet ratiocinari, et secundum multos, docet etiam dividere definire, etc.* (art. XVIII. arch.).

¹⁷ *...logica... omnia tractat in gratiam syllogismi* (art. XV. arch.).

¹⁸ *Intellectus porro non eget directione in simplici apprehensione, neque in compositione aut divisione, sed in solo discursu* (*ibid.*).

¹⁹ *Cur negabat auctor de veritate et falsitate agendum logico, si argumentationem ut partem logicae affert, ad hoc ut veritas et falsitas innotescat* (art. XXIII. arch.)?

²⁰ *Non enim logici, sed alterius artificis munus est, investigare et cognoscere, quae vera quaeve falsa, de aliqua re sit enuntiatio. Sufficit enim logico si cognoscat, quae bona vel mala sit* (LN 12-13, L 22).

ljavaju u znanostima ne mogu biti ujedno instrumenti kojima se formira i sama logika. Time bi se naime naćeo beskonaćni niz instrumenata instrumenata,²¹ tj., koliko se moće razumjeti, da bismo formirali npr. definiciju, morali bismo je formirati pomoću nekih instrumenata, da bismo se tim instrumentima mogli poslućiti, potrebni bi nam bili opet drugi instrumenti da formiramo ove itd. u beskonaćnost – pri ćemu, ako se radi uvijek o istim instrumentima (definicija, divizija i argumentacija) – da bismo formirali te instrumente, bili bi nam potrebni opet sami ti instrumenti, pa onda opet isti instrumenti za formiranje tih instrumenata instrumenata itd. u beskonaćnost bez mogućnosti prvoga poćetka. Logika (a zatim i znanosti) realno mogu zapoćeti jedino ako logika doduće opisuje i izlaće instrumente (ili instrument) koji se upotrebljavaju u znanostima, ali ih sama za svoje formiranje ne pretpostavlja i ne upotrebljava.²² Logika dakle uopće nije usmjerena na samu sebe, nego je već otpoćetka, odmah usmjerena na istinu i znanje, u ćijoj funkciji stoji. Ona je već otpoćetka upravljanje razumom u istraćivanju istine (usp. bilj. 14, 15, 19).

Za razliku od toga, kod Vranćića, koji logiku putem njena unutrašnjeg udvostrućavanja (samoformiranje – suis ipsius instrumentis formata) bitno odvaja i osamostaljuje, logika nije samo instrumentalna nego je i samostalna ars (tehnika, vjećtina). Onaj Dominisov problem progresa u beskonaćno tu se rješava takoreći s kraja, koji je latentno prisutan već na poćetku, tako da poćetak logike (Vranćić poćinje definicijom logike, zatim slijedi divizija sve do osnovnih elemenata: termina, iz kojih se zatim komponiraju postupno svi dijelovi logike) nije utemeljen sam na sebi (kakav poćetak traći Dominis), nego u cjelini ćitave logike – tek kasnije mi znamo što je definicija, što je divizija, a što argumentacija, kojom se već na poćetku dokazuju definicija i divizija logike.

Kao što je za Dominisa nućno neinstrumentalno formiranje instrumenata, jer u protivnom samo formiranje instrumenata ne bi moglo ni poćeti (uvijek bi bili potrebni neki instrumenti kojih još nema da bi se sami instrumenti tek formirali) – njegova je logika stoga u odnosu prema znanostima instrumentalna, ali po svojoj biti mora biti sasvim neinstrumentalna (upravo izvorno, primarno formiranje, tvorenje instrumenata); tako je isto za Vranćića nućno da se, prikazućui i naućavajući formiranje logićkih instrumenata, u tom samom naućavanju, naući koristimo nekim instrumentima putem kojih uopće moćemo naućavati, a to mogu biti, po Vranćiću, jedino opet ti isti logićki instrumenti koje logika upravo i naućava.²³

²¹ Nam definitio, divisio, argumentatio, sunt instrumenta bene tradendi scientias... non sunt autem instrumenta, quibus ipsamet logica formetur, sic enim darentur instrumenta instrumentorum, cum processu in infinitum (art. I. arch.).

²² ...logica tradit quaedam instrumenta seu instrumentum ad alias scientias tute consequendas, sed ipsa non habet propria instrumenta, quibus ipsa formetur... Docet quidem bene formari in omni materia et scientia definitiones, divisiones, et argumentationes, sed ipsa iis instrumentis non formatur (ibid.).

²³ Qui vult bene docere, necesse est utatur definitione, divisione, et argumentatione. Quid mirum igitur, si docentes logicam, iis instrumentis utimur, uti videre est? qua enim alia ratione, vel quibus aliis instrumentis id facere possumus? Neque est inconveniens si faber ferrarius, volens facere maleum seu incudem, alio ad id maleo, atque alia incude utatur, idque in infinitum (art. I. ep.).

Vidimo dakle da za Dominisa način naučavanja nije bitni dio logike. Taj način, odnosno posebnu ars, tehniku, vještinu učenja (docendi) znanosti (odnosno same logike) on zove »metoda« i razlikuje ju od same logike kao otprilike neki njen sporedni, pridruženi član.²⁴ Stoga kaže da je ono što je za Vrančića logika zapravo »metoda«, a ne sama logika. »Metoda« se po Dominisu sastoji u samom obrađivanju (tractatio), u analizi koja može biti dvostruka: u spekulativnim (teorijskim) disciplinama najprije se obrađuju principi stvari pa onda sama stvar, a u praktičkim disciplinama najprije svrha, a zatim sredstva²⁵ – za razliku od Vrančićeva poistovjećivanja »metode« s divizijom, koja je dioba cjeline na dijelove ili roda na vrste (LN 37, L 36 v). Dok je prema tome za Vrančića logika *ars docendi* (et discendi)²⁶ *scientias*, pri čemu *logica docens* i *logica utens* nisu niti posebni dijelovi niti posebne vrste logike (dakle to nije esencijalna divizija), jer je i u jednom i u drugom slučaju riječ o jednoj te istoj logici, dotle je za Dominisa logika u pravom smislu samo *logica docens*, ne neka posebna *ars docendi* (to je za njega »metoda«), a upotreba te logike, *logica utens*, nije više sama logika nego već ova ili ona znanost, u kojoj se logika upotrebljava.²⁷

Budući da je po Vrančićevu shvaćanju logika *ars docendi scientias*, proizlazi da učenje same logike treba tu istu *ars*, dakle samu logiku u njenu bitnom smislu. I sama je logika naime neko znanje i nauka, makar nije znanost u užem smislu kao što je to prirodna znanost, nego njihov instrument. Razlikujući prema LN 31 logiku kao *modus sciendi* od *ipsae scientiae* koja se izlaže, inzistira Vrančić na tome da se oni ne miješaju i ne izlažu istovremeno (npr. spoznaja prirode i instrument te spoznaje, neki govor i retorička pravila). To međutim ne priječi da i sam *modus sciendi* (logika) bude neko znanje, nego naprotiv traži da ga se uzme kao posebnu, odvojenu disciplinu, koja se zasebno obrađuje. *Modus sciendi* pak te discipline izlaže sada sama ta disciplina kao takva, jer to i jest njen predmet.

Za Vrančića se logika konstituira putem samoformiranja, i to udvostručenje nije nešto samo prateće, sporedno nego upravo esencijalno, jer je logika oba puta (i kao logika koju naučavamo, i kao logika koja je način na koji samu logiku naučavamo) uzeta u svojoj biti – tj. kao *ars docendi*. A jer za Dominisa to nije esencijalno određ-

²⁴ *Ars docendi scientias, non est definitio logicae, sed methodi, nam methodus est talis ars. Methodus vero non est ipsa logica, sed fortasse unum ex instrumentis (art. VI. arch.). Logica... si doceret docere, nihil aliud traderet, nisi praecepta methodi (art. XVIII. arch.).*

²⁵ *Methodus non consistit in divisione, sed in ipsa tractatione, ut in speculativis tractantur principia rei prius, deinde ipsa res: in practicis proponitur initio finis, deinde indagatur media, et haec est duplex analysis (art. XII. arch.).*

²⁶ *Dodano u 2. izd. (LN 5, usp. L 7) očito na poticaj Dominisova prigovora da logika (kao ars docendi scientias) koristi samo učiteljima, a ne i učenicima, na što Vrančić odgovara da naučavanje podrazumijeva da istodobno i učenici uče ono što se naučava (art. XVI.).*

²⁷ *Vera logica est sola docens, utens vero indiget positione (art. XIII. arch.). Docens itaque est illa, in qua traduntur praecepta logica, quomodo verbi gratio sit conficiendus sillogismus, et talis est tota logica, quae proprie dicitur logica. Utens vero est, quando in singulis scientiis, beneficio illorum praeceptorum, bene sillogizamus, et tunc non est amplius logica, sed vel physica, vel mathematica, vel metaphisica, vel theologia, vel ethica, etc. (art. VIII. arch.).*

enje logike, nego nešto samo prateće, akcidentalno, to kod njega ne može biti riječi o samoformiranju logike, jer je za njega logika, kako smo vidjeli, ne-*ars docendi* onoga što već znamo, nego način na koji se upravlja našim razumom, odnosno *praecepta*, propisi, doslovce preduhvati koji usmjeravaju, vode razum, da bi se u nekom diskursu do spoznaje tek došlo. Način obrade, naučavanja tih pravila, preduhvata, nije više stvar logike u bitnom smislu, nego »metode« (kako je određuje Dominis, tj. upravo logike kako je shvaća Vrančić). Sama ta pravila ne formiraju se i ne razmatraju opet putem tih istih pravila, nego izvorno proizlaze iz samoga uma (*ratio*), odnosno neposredno sam um konstituiraju (to je naime nužna pretpostavka Dominisova poricanja samoformiranja u logici). Dakle, kod Dominisa ne može biti riječ o nekom samoformiranju logike u smislu »spekulacije« kakvu imamo kod Vrančića, nego samo u smislu apsolutno prvog, izvornog (»spontanog«) konstituiranja logike kao upravljanja, usmjeravanja razuma.

Smjestimo sada tu diskusiju u kontekst njoj suvremenog aristotelizma, i to s obzirom na tri odlučujuća pitanja: o biti i predmetu logike te o metodi.

4. Što je logika?

I. Shvaćanje logike primarno kao instrumenta u funkciji znanosti, tj. spoznaje istine, određenje je koje je bilo široko zastupano u renesansnoj aristotelovsko-prirodnoznanstvenoj tradiciji (posebno u »padovanskoj školi«).²⁸ Upravo je to određenje izolirano kod J. Zabarelle i shvaćeno kao isključiva bit logike. Logika naime po Zabarelli nije ni *scientia* ni *ars* (ni *prudencia*, ni *intellectus*, ni *sapientia*), nego upravo disciplina, odnosno *habitus instrumentalis*.²⁹ Od *ars* (u užem i pravom smislu) razlikuje se po tome što instrumenti koje tvori nisu tjelesni, nego netjelesni, tj. oni koje tvori

²⁸ U tom je smislu u novije vrijeme revidirano i uobičajeno shvaćanje pojma »averoizam«, koji se s tom tradicijom obično povezuje. Tako P. O. Kristeller kaže: »Thus many combinations and alignments were possible and actually appeared, and there hardly ever occurs the case where a thinker adopts the views of one single comentator, such as Averroes, on all problems«. I dalje, »Hence we are forced either to abandon the term Averroism altogether, or to limit it to those few thinkers who accepted the unity of the intellect, or finally to use it arbitrarily for that broad group of thinkers who pursued Aristotelian philosophy apart from theology and whom we might better describe as secular Aristotelians« (Atti del XII Congresso internazionale di filosofia, vol. 9. *Aristotelismo padovano e filosofia aristotelica*, Firenze 1960, str. 150 i 152). Usp. također Edwardsovo određenje »averoizma« kao »defence of the inductive and empirical concept of method« (I. c., str. 101).

Slično, Kristeller dovodi u pitanje i pojam »aleksandrizma« (»There is practically no evidence that such a thing as Alexandrism ever existed«, I. c., str. 152), kao i termin »padovanski averoizam«, smatrajući da ne treba zanemariti i udio ostalih talijanskih univerziteta (I. c., str. 154).

²⁹ J. Zabarella: *Opera logica*, 2. izd., Venetiis 1586, st. 20 F (1. izd. 1578.). Prema potpunoj definiciji (koja obuhvaća sva četiri uzroka) logika je za Zabarellu *habitus intellectualis instrumentalis*, seu disciplina instrumentalis a philosophis ex philosophiae habitu genita, quae secundas notiones in conceptibus mentis fingit, et fabricat, ut sint instrumenta; quibus in omni re verum cognoscatur, et a falso discernatur (Op. log., st. 51).

razum (intellectus): pojmovi duha (conceptus animi), i to pojmovi pojmova (conceptus conceptuum), »druga poznanja« (secundae notiones),³⁰ jer su jedino oni instrumentalni – razum ih koristi za tvorbu pojmova iz drugih pojmova, dok su »prva poznanja« (»prvi pojmovi«, »pojmovi stvari«) neinstrumentalni, oni su samo slike stvari (imagines rerum, *Op. log.*, 21 B, gdje se Zabarella poziva na Aristotelov spis *De interpretatione*). Kako su *secundae notiones* tvorbe našeg duha, jesu po umu (entia rationis), pa stoga nisu nužne, nego kontingentne, logika ne može biti znanost (osim u najopćenitijem smislu bilo kojeg znanja), jer znanost se bavi samo onim što je nužno i vječno.³¹ Za Zabarellu jedino *logica utens, in usu posita*, može biti znanost, i to, kako to vidimo i kod Dominisa, već kao ova ili ona znanost (u kojoj se primjenjuje), a ne više kao sama logika. Prirodna filozofija, kaže Zabarella, nije drugo nego logika primijenjena na prirodu. *Logica docens*, a to je logika u pravom smislu, nije sama znanost, nego razmišljanje o putu (meditatio viae) kojim će se do znanja tek doći,³² te je samo instrument znanja, odnosno filozofije. (Za Dominisa usp. citat u bilj. 27.)

Kao instrumentalna disciplina logika se razlikuje od gramatike (kao druge instrumentalne discipline) po tome što je cilj gramatike ispravno i skladno govorenje, a cilj logike dati metodu kojom se postiže istinita spoznaja³³ – svrha je logike razlučivanje istinitog od neistinitog, odnosno spoznaja.³⁴ Također, za razliku od logike, koja se bavi pojmovima, gramatika se bavi glasovima koji označavaju stvari (voces rerum significatrices) i pismom (litterae), tj. govorenjem i pisanjem (loqui, scribere) putem kojih jedino možemo učiti nešto od nekoga ili nekoga nečemu sami učiti.³⁵ S tim u vezi Zabarella isključuje *oratio* iz samog značenja riječi λογική³⁶ (za Dominisa oratio pripada gramatici a enuntiatio logici³⁷).

Renesansni skolastički aristotelizam³⁸ također polazi od instrumentalnog shvaćanja logike (odnosno dijalektike) u funkciji spoznaje, stjecanja znanja.³⁹ Međutim,

³⁰ Tako i Vrančić. Usp. LN 7-8, L 12; LN 32.

³¹ ...tota tractatio logica est de secundis notionibus, hae autem opus nostrum sunt, et arbitratu nostro esse, ac non esse possunt; non sunt igitur res necessariae, sed contingentes, itaque sub scientiam non cadunt, quum scientia sit rerum tantummodo necessarium, ut dictum est (J. Zab., *Op. log.*, 7 E-F). ...scientia nanque est firma, ac certa cognitio rerum simpliciter necessarium, et sempiternarum... (1.c., 3 F).

³² ...quamvis enim in usu posita scientia esse dicatur, ea tamen non vocatur amplius logica, sed philosophia naturalis, vel mathematica... (1.c., 11 F). Za logiku docens usp. ibid.

³³ ...grammaticae enim scopus est recta, atque concinna locutio... logicae vero scopus est viam, ac methodum tradere, qua ad rerum notitiam adipiscendam uti debeamus (1.c., 23 E-F).

³⁴ ...puto enim satis esse si dicamus finem logicae esse discernere in philosophia verum a falso, quasi dicamus cognitionem esse totius logicae finem... (1.c., 29 C). Usp. također 1.c., 23 E-F.

³⁵ L.c., 22 B, 23 D.

³⁶ ...ideo dicta est λογική tanquam a ratione, et discursu, non tanquam ab oratione... (1.c., 84 D). Također 1.c., 250 C.

³⁷ Nomen et verbum, ut sunt partes orationis, spectant ad grammaticum: quatenus vero sunt partes enuntiationis, spectant ad logicum (art. XXI. arch.).

ne shvaća logiku kao neki posebni *habitus instrumentalis* kao Zabarella, nego kao znanost, a u izvjesnom smislu kao vještinu, umijeće (ars). Logika se naime bavi svojim predmetom ne samo tako da ga jednostavno iznosi i izlaže nego tako da u njemu putem dokaza i uzroka pokazuje njegovu nužnost. Kao takva, u pravom je smislu znanost.⁴⁰ Ona je, nadalje, znanost i utoliko ukoliko ima vlastiti predmet kojim se bavi. Štoviše, baveći se time što pojedini predmeti kojima se bavi jesu, ona je upravo spekulativna znanost.⁴¹ Na temelju toga u skolastici susrećemo upravo suprotno određenje odnosa logike *docens* i logike *utens* od onoga kod Zabarelle (i Dominisa). Znanost je upravo *logica docens*, dok u upotrebi logike nije nužno da uvijek nastaje znanje, jer upotrebom logike (npr. topike) isto tako može nastati samo mnijenje, uvjerenje.⁴² Skolastika, nadalje, više naglašava da je logika u određenom smislu ipak neka *ars* – logika je naime usmjerena na neku svrhu izvan sebe (znanje) i po njoj upravlja radnje razuma⁴³ – mada ni za skolastiku (kao ni za Zabarellu) logika nije *ars* u pravom smislu.

U vezi s razlikovanjem logike od gramatike (i retorike), skolastika je mnogo manje isključiva od aristotelizma Zabarellina tipa. *Oratio, voces, nomen, verbum* barem na određeni način ulaze u predmet logike.⁴⁴

II. Ukoliko je logika znanost, vidimo kod Suáreza, ona se ne temelji sama na sebi, nego na metafizici, na kojoj se temelji sve istraživanje uzroka. Uzeta apstraktno, sama za sebe (neovisno o svojoj znanstvenosti), ona je metoda i način naučavanja, ona *docet discere* i *docet docere*. U tom smislu treba razlikovati način

³⁸ Kao primjer uzimamo »jezuitsku školu«. Dvije najutjecajnije skolastičke logike 16. st. jesu Toletusova (F. Toletus: *Introductio in dialecticam Aristotelis*, Viennae 1562, 1. izd. Romae 1560; F. Toletus: *Commentario una cum quaestionibus in universam Aristotelis logicam*, Coloniae Agrippinae 1596, 1. izd. Romae 1572) i Fonsecina (P. Fonseca: *Institutionum dialecticarum lib. octo*, Coloniae 1616, 1. izd. Olyssipone 1564). Pri tome se Toletus u mnogočemu nadovezuje na svog učitelja D. Sota (O.P.). Oslanjamo se i na F. Suáreza (F. Suárez: *Disputationes metaphysicae*, Coloniae 1638, 1. izd. Salamancae 1597) kojeg Vrančić često navodi.

³⁹ *Dialectica idem est, quod ratio disserendi, id est ars, qua verum a falso discernere docemur* (F. Toletus: *Comm.*, str. 3 b). ...sed quod dialectica modum, et methodum praebat, quibus rectam rerum, contemplationem consequamur, propter quod instrumentum, et organum scientiarum, et modus sciendi dicitur (F. Toletus: *Intr.*, str. 3 b). Slično i P. Fonseca (*Inst.*, str. 4) te Suárez (*Disp. met.*, Disp. I, Sect. IV. XXV, t. 1 str. 17 a).

⁴⁰ *Logica est habitus certus, et evidens rei necessariae per suam causam, et per demonstrationem: ergo est scientia* (F. Toletus: *Comm.*, 9 a). Usp. još i D. Soto: *In Porph. Isagogen, Arist. Categorias, librosque de demonstratione absolutissima commentaria*, Venetiis 1587, str. 8 b; i F. Suárez: *Disp. met.*, I, IV. XXVI, t. 1 17 b.

⁴¹ Usp. F. Toletus: *Comm.*, 14 b; i D. Soto: *Comm.*, 19 a.

⁴² Usp. F. Toletus: *Comm.*, 9 a (Concl. 1, 2); i D. Soto: *Comm.*, 8 b – 9 a (Concl. 1, 2).

⁴³ *Logica habet aliquid artis et practicae, hoc scilicet, quod in aliquem finem extra seipsam ordinetur, scilicet in rei scientiam, et per eam operationes intellectus regulentur, ac propterea dicitur ars rationalis, ars artium* (F. Tol.: *Com.*, 14 a, Concl. 2). Usp. D. Soto: *Comm.*, 19 b (Concl. 2).

⁴⁴ Tako osobito kod Fonsece, *Inst.*, 5, 10 (nomen, verbum), 12 (voces). Slično Toletus: *Intr.*, 18 b. Po Suárezu dijalektika se direktno bavi upravljanjem i redanjem pojmova (op. cit., disp. XXXIX prooem., t. 2, 253 a), a glasovima (voces) ex consequenti, et quasi ex quadam concomitantia, jer oni potječu iz pojmova i izražavaju ih (op. cit., I, IV. XXVII, t. 1, 17 b i I, IV. XXV, t. 1, 17 a).

znanja (modus sciendi) i samo znanje, znanost (scientia).⁴⁵ Od tog razlikovanja polazi Vrančićevo shvaćanje logike, određujući je isključivo kao *ars docendi et discendi scientias*, odnosno, *modus orationem ratione digerendi* (LN 5). Za prvo navedeno određenje Vrančić se poziva na Suáreza i Platona (LN 7, 56). Na sjeveru takvo određenje zastupa Melanchthon i njegova škola.⁴⁶ Drugo se od navedenih određenja svodi na određenje logike kao *ars disserendi*, karakteristično za ciceronsko-humanističku tradiciju, preuzeto u skolastici⁴⁷ (kao u Toletusa i Fonsece, usp. bilj. 39), a na sjeveru u Ramusa.⁴⁸ Vrančić ga na pojedinim mjestima u tekstu eksplicitno zastupa,⁴⁹ pozivajući se pri tome na Platona i Cicerona (LN 7, L 12; LN 28-29; usp. bilj. 49).

Radikalizirajući ova određenja logike do isključenja njena istraživačkog karaktera, Vrančić isključuje istinu i neistinu iz domene logike. Tako npr. odbacuje se podjela iskaza (enuntiationes) na istinite i neistinite, jer se istinom i neistinom ne bave logičari, nego drugi stručnjaci i znanstvenici. Logičar se bavi samo time da li je iskaz dobar ili loš.⁵⁰ Razlučujući ono što je logički dobro i logički loše, pokazujući način kako se tvori takvo dobro, logika za Vrančića ima tvornu i tvorbeni, operativni karakter, pa se prema tome posebno ističe njen umjetnički (tehnički) karakter kao jedne samostalne *ars*. Isto tako, kako smo vidjeli, Vrančić odbacuje podjelu logike na *docens* i *utens* kao akcidentalnu – ista je logika koju učimo i ona koju zatim upotrebjavamo (LN 5, L7). Prihvaća samo razlikovanje logike *naturalis* i *artificiosa* (ibid., usp. i kod Zabarelle, *Op. log.*, 26-29).

Što se tiče toga da li je logika znanost, kod Vrančića, ukoliko se logika formira sama putem svojih vlastitih instrumenata – a jedan je od njih i dokazivanje (demonstratio) kao obrazlaganje (argumentatio) s nužnošću – tada je ona, odnosno njen sadržaj, barem dijelom predmet znanstvenog dokazivanja. Ako se neka teza u izlaganju logike može dovesti u pitanje, onda je treba, po mogućnosti, dokazati. Tako se na samom početku dokazuje da podjela logike na logiku *docens* i *utens* nije esencijalna, zatim da postoje tri relativno samostalna logička instrumenta (definicija, divizija i argumentacija) te da osim njih nema drugih instrumenata i da se nijedan od njih ne može izostaviti. Nadalje, kasnije se dokazuje besmislenost podjele termina na misaoni, glasovni i pisani (LN 9), nužnost da svaki iskaz sadrži kolikoću i kakvoću (LN 10-11), nužnost odbacivanja podjele iskaza u logici na istinite i neistinite (LN 12-13) itd. Ako logika sama po svom sadržaju i nije znanost u pravom smislu riječi (nego naprotiv služi, pored drugog, i znanostima⁵¹), po formi, obliku u kojem je izložena, u kojem se uči, može imati elemente demonstrativne znanosti.

⁴⁵ F. Suárez: op. cit., I, V. XXXVI i XXXV, t. 1, 23 a.

⁴⁶ *Dialectica est ars seu via, recte, ordine, et perspicue docendi...* (Ph. Melanchthon: *Erotemata dialectices*, u: *Opera quae supersunt omnia*, vol. XIII, Halis Sax. 1846, reprint: New York – London – Frankfurt a. M. 1963, st. 513).

⁴⁷ »Dieser Bund zwischen Scholastik und christlichen Humanismus« (M. Grabmann: *Mittelalterliches Geistesleben* 1-3, München 1926-56, reprint: Hildesheim 1975, sv. 1 str. 525). Usp. W. J. Ong: *Ramus, Method, and the Decay of Dialogue*, New York 1974 (reprint izd. Cambridge, Mass. – London, 1958), str. 93-95; C. Vasoli: *I miti e gli astri*, Napoli 1977, str. 251.

⁴⁸ *Dialectica est ars bene disserendi, eodemque sensu logica dicta est* (P. Ramus: *Dialecticae libri duo*, Hanoviae 1612, str. 6).

⁴⁹ ...ego praeter unicam (sc. logicam) non invenio; et quidem hanc eandem, quam nos prae manibus habemus: hoc est; eam quae artem disserendi tradit (LN 28). Također LN 5, L 8 i LN 7, L 12.

Napokon, u vezi s razlikovanjem gramatike i logike, u Vrančića se, iako ih on naravno razlikuje kao dvije discipline te izbacuje iz logike *vox, nomen, verbum* itd.,⁵² ne postavljaju (u skladu s humanističko-retoričkom tradicijom) između tih područja (uključujući i retoriku, koja je kod Zabarelle specijalni dio logike kao i poetika) u toj mjeri oštre granice kao kod Zabarelle, te dolazi do preklapanja. Tako umjesto navedene alternativne definicije logike iz 2. izd. (*modus orationem ratione digerendi*) u 1. izd. stoji da je logika *modus cum ratione loquendi* (a u definiciji termina stoji *vox seu dictio*, u 2. izd. *vocabulum seu dictio*, L 13, LN 8). Moguće je da su upravo Dominisove primjedbe koje smo ranije već spomenuli (art. 7, 21) imale utjecaja na to da Vrančić u 2. izd. ublaži taj retorički moment. U art. 7 upozorava Dominis da i govornika (orator) karakterizira *modus cum ratione loquendi* (koja je onda razlika spram retorike?). U art. 21, vidjeli smo, oratio po Dominisu spada u gramatiku. Umjesto *modus loquendi*, u 2. izd. stoji, naravi logike čini se primjerenije, *modus digerendi*. Napokon, Vrančić se za potvrdu svoje pozicije poziva na dvoznačnost u grčkome λογική (*ratio i oratio*) (LN 5, L 7).

5. Predmet logike

I. Iz naprijed navedenog Zabarellina određenja logike slijedi da pored silogizma u logici nema drugih zasebnih instrumenata kojima bi se ona bavila kao svojim predmetom (*subiectum*), kao što su to za Vrančića definicija i divizija (za odgovarajuće Dominisovo shvaćanje usp. citat u bilj. 15).

Divizija naime, po Zabarelli, nije nikakav instrument tvorenja nove spoznaje, nego samo disponiranja, redanja onoga što je spoznato. Stoga ne spada u logiku u pravom smislu, tj. nije neka logička metoda, nego spada u red (*ordo*).⁵³ Red naime samo upravlja, usmjerava od spoznaje onog što je poznatije k ostalim spoznajama, dok metoda tvori, čini spoznaju nepoznatog.⁵⁴ A budući da *ordo* (kod Dominisa »metoda«) upravo i čini po Vrančiću logiku, Vrančić mora u logiku uključiti i diviziju kao njen zasebni instrument.

⁵⁰ Usp. bilj. 20. Također: De veritate, et falsitate agunt ii, qui illarum rerum quas profitentur scientiam habent, et non logici. Ut autem id efficiant et persuadeant, utuntur argumentatione, cuius modus ac forman a logicis mutantur (art. XXIII. ep.).

⁵¹ Logica ars, neque pro se instituta est; neque pro fatuis, sed et pro oratoribus, et pro aliis scientiarum professoribus, ac quibuscunque prudentibus, qui aliquid sensate dicere vel scribere volunt (art. VII. ep.).

⁵² Manifestum enim est, tractationem de voce et sono ad phisicum, de nomine et verbo, ad grammaticum spectare: terminos autem esse propria, sola, ac prima logicorum elementa (LN 9). Usp. i art. XXI.

⁵³ Dicimus igitur divisionis utilitatem non in notificando, sed in disponendo potius esse constitutam, proinde ipsam ordinis potius, quam methodi conditiones, et naturam praeseferre... (J. Zab., op. cit., 243 D). Usp. također 1.c., 235 D.

⁵⁴ Dicere igitur in praesentia possumus tam ordinem, quam methodum esse progressum a notioribus, ordinem quidem a notioribus cognitione tantum dirigente ad aliorum notitiam, methodum vero a notioribus etiam cognitione agente (1.c., 223 F). ...in ordinem igitur nullam facimus illationem, nullam argumentationem... methodus est processus illativus (1.c., 149-150).

Po Zabarelli još je lakše uvidjeti da definicija nije neka posebna logička metoda, odnosno logički instrument – jer ona ne sadrži nikakav proces, diskurs od nečega nečemu, pa tako niti proces tvorenja spoznaje, zaključivanja od poznatog na nepoznato. Definicija je samo sredstvo označavanja onoga što neka stvar jest (*Op. log.*, 250 A, B), nije proces, diskurs, nego shvaćanje jednostavnog (*simplicium apprehensio*, 1.c., 250 B). Svi su logički instrumenti međutim *discursus a noto ad ignotum* (*ibid.*), a tzv. »definitivna metoda«, pomoću koje dolazimo do neke definicije, nije drugo nego logička metoda kojom dolazimo do spoznaje nepoznatog (1.c., 252 F). Red, *ordo*, kod Zabarelle može biti metoda samo ako metodu shvatimo u širem smislu. U pravom smislu (u kojem je uzima Aristotel, 1.c., 225 C) ona je isto što i silogizam.

Renesansna skolastička logika polazi od tri vrste radnji razuma (*operationes intellectus*) – poimanje, suđenje i zaključivanje – od kojih svaka treba svoj način upravljanja. Logika se naime upravo sastoji u upravljanju, usmjeravanju radnji razuma (*ipsa enim dirigit operationes intellectus*, Toletus, *Comm.*, Quaest. 6, 18 b). Stoga se navode tri logička instrumenta koji se temelje na svakoj od tri radnje: definicija, divizija i argumentacija, te odgovarajući tome tri dijela logike.⁵⁵ Pri tome se međutim često naglašava primat argumentacije.⁵⁶

II. U Vrančića je dovoljno za logički instrument da bude *oratio docens*, makar samo *significans*. Naime, *oratio docens*, naučni govor, odgovarajući je predmet logike za Vrančića (LN 7, L 12). Tri vrste takvog govora su definicija, divizija i argumentacija. Osim toga, upravljanje (*directio*) potrebno je da bi se dobro formirale ne samo argumentacija (kako hoće Dominis), nego, kako smo vidjeli kod Toletusa, također i definicija i divizija (art. 15). Stoga je u sva tri slučaja riječ o posebnom logičkom instrumentu koji zasebno čini predmet logike. Filozofijska nauka nužno mora započeti definicijom da bismo uopće znali o čemu se radi.⁵⁷ Tako i nauka logike nužno započinje definicijom logike. Argumentacija i silogizam nisu dakle predmet čitave logike, nego se javljaju samo kad je to potrebno, naime ako je nešto u izlaganju dvojbeno (LN 7, L 12; art. 15. ep.).

Napomenimo da predmet logike, kako za Zabarellu tako i za Toletusa i Sota, ima status *ens rationis* (tako i Vrančić, LN 31). Od toga se razlikuje Suárezovo shvaćanje po kojem su predmet logike same radnje razuma (ne tek druge nocije koje iz njih nastaju). Radnje pak razuma nisu više *entia rationis*, nego *entia realia*.⁵⁸

⁵⁵ Usp. F. Tol.: *Comm.*, 18^b – 19 a; D. Soto: *Comm.*, 3 b; F. Tol.: *Intr.*, 4 b; F. Suárez.: *op. cit.*, I, IV. XXVIII, t. 1, 17 b – 18 a. Također P. Fons.: *Inst.*, 6-7. međutim Fonseca diviziju stavlja po redoslijedu prije definicije (Vrančićeva kritika u LN 6, L 8-9).

⁵⁶ Usp. F. Tol.: *Intr.*, 14 a; i *Comm.*, 18 a (Concl. 6). Tako ranije D. Soto: *Comm.*, 23 a (Concl. 2).

⁵⁷ In primis etenim definit (sc. philosophus) subiectum, quod prae manibus habet: deinde dividit illud; tertio si quid dubii est in iis quae dixit, ratione confirmat (LN 5, L 8). Slično i u LN 7, L 11-12.

⁵⁸ ...finis illius scientiae (sc. dialecticae) non est nisi dirigere, ad artem revocare rationales hominis operationes, quae non sunt entia rationis de quibus nunc agimus, sed entia realia... (F. Suárez.: *op. cit.*, LIV prooem., t. 2, 503 b – 504 a).

6. Metoda

I. Za Dominisa je, vidjeli smo, karakteristično (kao kod Zabarelle) oštro odvajanje logike u užem, pravom smislu od »metode«. U aristotelizmu 16. stoljeća to je razlikovanje vjerojatno najbolje iskazano i provedeno upravo kod J. Zabarelle, s time da ono što Dominis zove »metoda« on zove red nauke (*ordo doctrinae*), razlikujući kao i Dominis dvije vrste reda za dvije vrste znanosti, ali ne zove oba analizom, nego onaj u spekulativnim znanostima (a principii rei) kompozitivnim, a drugi (ad principia a notione finis) rezolutivnim. Red, *ordo*, metoda je samo u širem smislu, dok je metoda u užem smislu upravo logika kako je u načelu shvaća i Dominis. To je metoda istraživanja, stjecanja spoznaje, koja se kao kombinacija rezolutivne i kompozitivne (demonstrativne) metode (tzv. *regressus*⁵⁹) sastoji od otkrivanja uzroka na osnovi učinaka (*demonstratio quia*, τὸ ὄν), stjecanja jasne spoznaje samog uzroka (*consideratio mentalis*) i dedukcije učinaka iz uzroka (*demonstratio propter quid*, τὸ διότι) (*Op. log.*, 482-486). Takva se metoda javlja samo u znanostima u užem i pravom smislu, a to su kontemplativne (spekulativne) znanosti. Stoga Zabarella čitavu metodu ilustrira na Aristotelovim prirodnoznanstvenim spisima.⁶⁰ Sličnom se metodom u svojoj prirodnoj filozofiji (fizici) koristi i Dominis.⁶¹

I renesansna skolastička logika polazeći od Aristotela poznaje i raspravlja o dvostrukoj metodi dokazivanja (*demonstratio quia*, *demonstratio propter quid*, *regressus*).⁶² Međutim, metoda stjecanja spoznaje nije za nju samo taj dokazni postupak nego i definicija i divizija kao posebni instrumenti znanosti i načini znanja,⁶³ iako, kako smo već istakli, argumentacija zadržava primat (bilj. 57).

II. Vidjeli smo da je Vrančićeva logika kao *ars docendi* zapravo *ordo doctrinae* (»metoda« kod Dominisa). Utoliko se logička metoda za njega svodi na tri logička instrumenta (definicija, divizija, argumentacija). Metoda u posebnom smislu, ono što sam Vrančić explicite zove »metodom«, to je divizija.⁶⁴ Umjesto razlikovanja metode i reda nauke (*methodus* i *ordo doctrinae*), gdje metoda u širem smislu obuhvaća i *ordo*

⁵⁹ Kod Zabarelle opisan u *De regressu*, u *Op. log.*, 478-497.

⁶⁰ Razvoj demonstrativne metode i regresa od početka 14. do kraja 16. st. u Italiji (»padovanska škola«) prikazuje J. H. Randall Jr. u: *The School of Padua and the Emergence of Modern Science*, Padova 1961 (poglavlje: The Development of Scientific Method in the School of Padua, str. 13-68, prvi put obj. 1940).

⁶¹ Dominis kaže: Et quoniam quaerenti alicuius naturalis effectus propter quid, τὸ διότι, ante omnia bene notum debet esse ipsum quod sit, τὸ ὄν... (*Euripus*, str. 1-2).

⁶² Usp. F. Tol.: *Comm.*, 312 a-b; i D. Soto: *Comm.*, 362-363 i dalje.

⁶³ Finis enim eius (sc. dialecticae) est, methodum ostendere, qua res vere dignosci, et secerni queant. Officium autem ea ministrare, quibus talis cognitio obtineatur. Id autem fit definiendo, dividendo, et argumentando, officium ergo ipsius definire, dividere, et argumentari est, instrumenta quae modi sciendi dicuntur, sunt definitio, divisio, et argumentatio, de quorum singulis introductorio modo nonnulla dicemus (F. Tol.: *Intr.*, 4 b).

⁶⁴ Methodus nihil aliud est, quam bene ordinata divisio, quae tunc dicitur resolutiva, quum subiectum, si genus sit in suas species, si vero totum in suas partes, dividitur. Ex altera parte, compositiva methodus dicitur, quum ab infimis speciebus, ad magis ac magis communia genera, vel a minimis partibus ad maiores, usque ad ipsum totum... certo ordine ac numero, in doctrina colligendo proceditur (LN 6, L 10).

(kao kod Zabarelle), kod Vrančića možemo razlikovati »metodu« (tj. *ordo*) u užem i širem smislu. U širem smislu ta »metoda«, sadržavajući i argumentaciju, sadrži i elemente aristotelovske silogističke metode, iako samo u funkciji naučavanja (i učenja) već poznatog (usp. bilj. 54). U užem smislu ona je za Vrančića isto što i divizija: najprije u smislu diobe cjeline na dijelove, i zatim sastavljanja cjeline iz tih dijelova. U tom smislu u Vrančićevoj logici nalazimo tri faze analogne fazama Zabarellina *regressusa* kao kombinacije rezolutivnog i kompozitivnog postupka. Vrančić (1) počinje od razlaganje logike na tri logička instrumenta, da bi, razlažući opet i njih, došao do termina kao elementarnih dijelova logike, zatim (2) definira termine, dijeli ih na vrste itd. da bi (3) iz spoja termina izveo iskaze, te na isti način iz iskaza definicije, divizije i argumentacije.

Ako je pak upravo metoda izlaganja već poznatog instrument kojim je Vrančić vladao – a ne metoda samog istraživanja (npr. prirodnoznanstvenog) – onda je razumljivo da Vrančićev pozitivni doprinos ne leži u samim znanostima, nego tamo gdje je riječ o nekom stavljanju u međusobni odnos (o raspoređivanju i ustrojavanju) onoga što je na neki način već poznato (prikaz ili primjena spoznaje). Jedno takvo područje jesu konstrukcije strojeva.⁶⁵ Ni poznati Vrančićev rječnik⁶⁶ nije drugo nego konstrukcija stroja koji, kad se ubaci neka informacija (određena latinska riječ), automatski izbacuje neku drugu, traženu informaciju (odgovarajuću talijansku, njemačku, hrvatsku ili mađarsku riječ).

7. Zaključci

Možemo zaključiti da se pozicija s koje Dominis kritizira Vrančićevu logiku u osnovi podudara s pozicijom renesansnog prirodnoznanstvenog aristotelizma (koji smo prezentirali Zabarellinom logikom), i to u slijedećim momentima: 1) sama definicija logike (usp. gl. 4); 2) predmet logike (usp. gl. 5); i 3) shvaćanje metode (gl. 6). S tim se aristotelizmom djelomice podudara i renesansni skolastički aristotelizam (prezentirali smo ga jezuitskom školom), ali se drugim dijelom i bitno od njega razlikuje. Kako se zbog toga razlikuje i od Dominisove pozicije, time smo dobili još jedan, negativni dokaz Dominisove orijentacije na prirodnoznanstveni aristotelizam (ranije smo spomenuli njegovo istupanje iz jezuitskog reda 1596. god.).

Vrančićeva koncepcija logike oslanja se pored ostalog (humanističko-retorička tradicija uopće) i na spomenuti razlikovni aspekt skolastike (koji se nije formirao bez utjecaja humanizma), izolira ga i osamostaljuje te se time oštro suprotstavlja aristotelizmu u sva tri navedena aspekta: 1) logika nije instrument otkrivanja nove istine, nego naučavanja (i učenja) odnosno razlaganja već poznate istine; 2) predmet logike nije samo silogizam nego definicija, divizija i argumentacija kao tri zasebna instrumenta i tri vrste »naučnog govora«; 3) metoda je za Vrančića divizija, za Zabarellu silogizam razrađen u dokaznom postupku *regressusa* – za Vrančićevu poziciju Zaba-

⁶⁵F. Verantius: *Machinae novae*, Venetiis 1595, 1605, 1615/16?, Firenze? 1615/16?, München 1965 (reprint izd. Ven. 1615/16?)

⁶⁶F. Verantius: *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum*, Venetiis 1595, Prague 1605 (proš., izd. P. Loderecker: *Dictionarium septem diversarum linguarum*), Posonii 1834 (izd. J. Thewrewk: *Dictionarium pentaglottum*), Zagreb 1971. (repr. ven. izd.).

rellina metoda zapravo ne spada u logiku, a za Zabarellinu poziciju niti je Vrančićeva metoda (= divizija) uopće prava metoda, niti je logika kako je Vrančić shvaća uopće logika u užem smislu, nego samo *ordo doctrinae*.⁶⁷

8. Dodatak: koncepcija znanosti

Dok je svoju koncepciju logike Vrančić oštro nastojao diferencirati od aristotelovske, zanimljivo je da se u svojoj koncepciji znanosti odlučno nadovezuje na aristotelizam i samog Aristotela, pri čemu je čak i njegovo odbijanje metafizike kao znanosti samo rezultat, na izvjestan način, konsekventno provedenog upravo Aristotelova shvaćanja znanosti.

Znanost u pravom smislu za Vrančića je filozofija. Filozof se naime bavi samo onim atributima stvari koji su s njima srođeni, izvjesni, vječni i nužni te ne mogu biti drugačiji.⁶⁸ Filozofija se bavi supstancijama – i to pojedini dijelovi filozofije pojedinim supstancijama,⁶⁹ jer nema neke znanosti (metafizike) koja bi se mogla baviti svim supstancijama ujedno, odnosno supstancijom kao takvom (v. poglavlje *De metaphysica*, LN 28-37⁷⁰). I predikamenti, iz kojih se uzimaju atributi, samo su oni koji su nužni za opis supstancije (L 31 r, usp. LN 22). Svi se ostali predikamenti stoga odbacuju: tako svojstvo (ili držanje, *habitus*), položaj (*situs*) i odnos (*relatio*). Relacije se naime ne temelje neposredno na supstanciji, nego na akcencijama (prema Aristotelu na kolikoći, kakvoći, radnji i trpnji) i njima se bave pravnici i političari (dakle »praktičke discipline«). Te su relacije (nabraja Vrančić) npr. odnos gospodara i sluga, zaštitnika i štćenika, tužitelja i okrivljenih, očeva i sinova, muževa i žena itd. (o tome LN 25, L 33 v – 34 r). Filozofija se međutim ne bavi uvjetima i stanjima ljudi, nego naravnima stvari.⁷¹ Svojstva i položaji su ništavni, proizvoljni i slučajni te najmanje nužni za spoznaju naravi.⁷² Njima se bave slikari i pjesnici (i samo

⁶⁷ Napomenimo da se Vrančićeva pozicija na ovaj način iskristalizirala tek putem polemike s Dominisom. Da u samoj logici Vrančić ne izvlači sve konsekvencije iz svog osnovnog određenja logike vidimo na pojedinim mjestima teksta gdje, izlažući koncepciju znanosti, ipak ne može zanemariti istraživački karakter logike (usp. bilj. 73).

⁶⁸ Ipse (sc. philosophus) enim attributa rebus congenita, certa, et aeterna, et quae aliter esse non possunt meditantur... (LN 25). Ipse enim res certas, aeternas, necessarias, ac rebus ipsis congenitas meditantur... (L 34 r).

⁶⁹ Illud vero facile ac libenter concessimus, totam philosophiam, lato modo sumtam, de omnibus substantiis, per partes agere; ac uti Aristoteles ait *Metaph.* 4. text. 4. tot esse partes philosophiae, quot sint ipsius substantiae (LN 35). Usp. i LN 22 (L 31 v).

⁷⁰ Ali u 1. izd. Vrančić još uvijek zadržava termin i pojam metafizike, koja se bavi supstancijom i predikamentima, što će u 2. izd. odbaciti, određi mogućnost metafizike kao znanosti, a disciplinu koja se bavi predikamentima zvat će isključivo logikom (odnosno dijalektikom). U 1. izd. kaže: *Horum decem praedicamentorum ac in primis substantiae ipsius, de qua praedicantur, naturam universalissime, communiter, et uti loquuntur abstraktissime, id est non applicando ea ad res materiales aut immateriales describere: existimamus esse adaequatum munus et obiectum metaphisicae, quipostea et divinus, et naturalis philosophus, quisque suis modis utatur* (L 25 v).

⁷¹ ...philosophus qui rerum naturas, non hominum condiciones et status contemplatur... (LN

⁷² *Habitus autem ac situs rerum naturalium, aliarum quidem maiori ex parte, omnino nulli sunt, aliarum vero voluntarii ac fortuiti; et ideo ad cognoscendam naturam earum, quam philosophus scrutatur, minime necessarii* (LN 25, L 34 r).

rijetko povjesničari). Kako se pak supstancije dijele na duhovne (spirituales) i tjelesne (corporeae), i filozofija se dijeli na teologiju i filozofiju u užem smislu, a to je fizika (prirodna znanost, fiziologija), koja ni sama nije jedinstvena znanost što bi se bavila svim tjelesnim supstancijama odjednom.⁷³

U odnosu prema tim znanostima logika, premda po obliku samostalna disciplina, ostaje ipak disciplina koja im služi i pomaže, kao što pomaže i svim drugim disciplinama koje ne spadaju u filozofiju.⁷⁴ Udaljavajući se u svojoj koncepciji logike od aristotelizma (kakav nalazimo posebno kod Zabarelle ili kasnije kod Dominisa), Vrančić se aristotelizmu ipak približava, kako vidimo, u svojoj koncepciji znanosti (koja se bavi samo onim što je nužno i ne može biti drugačije), oštro razlikujući prirodnu znanost (scientia naturalis, LN 36) kao uzorni oblik znanosti,⁷⁵ od praktičkih disciplina i umjetnosti. A isključujući odnose, svojstva i položaje iz predmeta znanosti upravo zbog njihove kontingentnosti, on zapravo aristotelovsku koncepciju znanosti (odnosno predmeta znanosti) radikalizira. Taj se aristotelizam napokon odrazio retroaktivno i na samo određenje logike, čiji se instrumenti sada stavljaju (kako vidimo u bilj. 74) u funkciju »ispitivanja« i »spoznavanja«. Logika tu više nije samo instrument nauke znanosti nego same znanosti.

Kao neki svoj »zaštitni znak« ističe Vrančić međutim platonizam, koji shvaća kao bavljenje samim stvarima (res ipsae) a ne samo riječima (vocabula tantum).⁷⁶ Kao konsekvenciju te umjerenosti na stvari on vidi i to da kod Platona nema riječi o metafizici kao nekoj posebnoj disciplini koja bi se na univerzalan način bavila supstancijom, nego se predikamentima bavi dijalektika (tj. logika) i čitava se filozofija dijeli na logiku, fiziku i etiku (bez metafizike). Sama supstancija po sebi i jesuće (ens) kao jesuće ostaju više riječi nego realne stvari, a kao realne vrijede samo pojedine supstancije i pojedini dijelovi supstancije. Stoga je čak i sama supstancija isključena iz predikamentata. Ona se kao takva ničemu ne može priricati (osim u funkciji vrste, roda, uzroka itd.), nego se sve pririče njoj, tj. pojedinim supstancijama. Sve što se iskazuje, iskazuje se o ovoj ili onoj supstanciji, koja je kao supstancija sama neiskaziva (LN 23, L 33 r). Polazeći odavde kao i od Aristotelova zahtjeva da bude toliko dijelova filozofije koliko ima dijelova supstancije, Vrančić hoće spriječiti svako miješanje pojedinih dijelova filozofije (kakvo je po njemu prisutno u Aristotelovoj »Metafizici«) te svakom dijelu supstancije i odgovarajućoj znanosti dodijeliti njima pripadno zasebno mjesto.

⁷³ ...substantias vero dividentes in spirituales et corporeas, illas quidem theologis, has philosophis, quos ipsi phisicos vocant; adminiculo horum logicorum instrumentorum examinandas, et cognoscendas restituamus (LN 37). Shemu divizije supstancija i znanosti donosi Vrančić u LN 39, L (II) 26 r.

⁷⁴ Usp. bilj. 51. At logica non solum philosophis deservit, sed omnibus etiam aliis, qui cum ratione volunt... (art. XXII. ep.).

⁷⁵ Et quamvis haec loca, seu praedicamenta, sint peculiariora phisicorum... (LN 16, L 27 r).

⁷⁶ Vrančić navodi latinske citate iz Platona: Si verba ubi opus est contemneremus, prudentia et eruditione diciores essemus... Multi circa vocabula occupantur, non intendentes in ipsas res, de quibus loquantur... (LN 3, L 6). U tom smislu su i mjesta LN 12, L 21; art. V, XX.

Radikaliziranje aristotelizma u smjeru ukidanja metafizike i definitivnog raspada, oslobađanja i odjeljivanja pojedinih disciplina svojevrсна je analiza tradiranog univerzuma na njegove jednostavne elemente. Negacija aristotelizma putem formiranja »nove«, na sebi utemeljene logike u funkciji je logičko-metodičkog učvršćivanja i osamostaljivanja pojedinih disciplina prema njihovu stvarnom određenju. Kako se pak zbiva ponovno ujedinjenje svih disciplina u stvarnu cjelinu, koja ih obuhvaća u onome što stvarno jesu, to Vrančić naznačuje na početku svoje »Etike«: »Ljudska duša ima dvije osobite sposobnosti, naime razum i volju... Razum se usavršava znanostima, volja krepostima. Vrh znanosti je kršćanska vjera, a kreposti ljubav. Vjera spoznaje istinu, ljubav obujima dobrotu. Obje zajedno udružene daju čovjeka mudrog, sretnog i blaženog« (*Ethica christiana*, u LN, 60).

FAUST VRANČIĆ I ARISTOTELIZAM U LOGICI

Sažetak

Članak se bavi odnosom između »nove logike« Fausta Vrančića (1551-1617) i renesansne aristotelovske logike. Taj se problem ispituje, na prvome mjestu, putem istraživanja odnosa između Vrančićeve i aristotelovske Dominisove koncepcije logike (budući da je najvjerojatnije M. A. de Dominis autor primjedbi na kraju 2. izd. Vrančićeve »logike«). Vrančićeva i Dominisova polemika stavlja se zatim u kontekst dvaju glavnih modela renesansne aristotelovske logike: logike »padovanske škole« (na primjeru J. Zabarelle) i skolastičke logike (na primjeru »jezuitske škole«). Glavna pitanja koja se pri tom razmatraju su: bit logike, predmet logike i problem metode. U dodatku se raspravlja i Vrančićeva koncepcija znanosti.

FAUST VRANČIĆ AND THE ARISTOTELIANISM IN LOGIC

Summary

The article deals with the relationship between Faust Vrančić's (1551-1617) »new logic« and the renaissance aristotelian logic. This problem is examined, at the first place, through the research of the relationship between Vrančić's and the aristotelian Dominis' concept of logic (as M. A. de Dominis is, most probably, the author of the remarks at the end of the 2nd ed. of Vrančić's »Logic«). Vrančić's and Dominis' polemics is then put in the context of the two main renaissance aristotelian models of logic: the logic of the »Paduan school« (exemplified by J. Zabarella) and the scholastic logic (exemplified by the »jesuit school«). The main topics considered thereby are: the essence of logic, the subject-matter of logic and the problem of method. In addition to it, Vrančić's concept of science is also discussed.